

ЩОДО ПРОБЛЕМИ ІНТОНАЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ПЕДАГОГА В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

У сучасному інформаційному суспільстві проблема комунікації є однією з найважливіших. Особливо це стосується освітньої сфери, покликаної забезпечити підготовку людини до життя у світі різноманітних зв'язків, відносин, комунікативних можливостей. Одним із джерел розвитку комунікативних можливостей особистості є професійно-педагогічна комунікація як особливий тип активного взаємообміну інформацією в професійній педагогічній діяльності, як основна форма педагогічного процесу, продуктивність якого зумовлена цілями й цінностями професійного спілкування. Саме професійне спілкування передбачає взаємообмін інформацією, засвоєння загальнолюдського досвіду, суспільних, педагогічних, моральних та інших цінностей, знань і способів комунікативної діяльності, виявлення, розкриття та розвиток психічних якостей усіх суб'єктів комунікації [1; 2; 4].

Професійне спілкування між педагогом та студентами ми розглянемо як систему зв'язків, взаємодій, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом спілкування, регулювання педагогічних відносин. Ефективність професійного спілкування залежить від оптимального використання всієї системи різноманітних виражальних засобів педагога. Ця система включає в себе емоційну виразність педагога, його вербальну та невербальну виразність [7; 8].

Особливу роль у системі виражальних засобів педагога відіграє інтонація, яка разом із мімікою, пантомімікою, дикцією створює саме невербальну його виразність [3; 6; 10]. За твердженнями психологів, більше ніж 90% інформації в перші хвилини спілкування передається невербальними засобами, 60–80% комунікації відбувається з використанням невербальних засобів, значущість у спілкуванні міміки, жестів становить 55%, слів – 7%, а саме інтонації – 38% [2; 9].

Мета статті – розкрити шляхи вдосконалення інтонаційної виразності педагога як засобу ефективності професійного спілкування.

Інтонація – сукупність звукових засобів мови, що організують мовлення. Ця ритміко-мелодійна будова мовлення виражає думки й почуття, супроводжуючи слово, а іноді – всупереч йому. Основними функціями інтонації є: доповнення, заміщення, передбачення мовного висловлювання, регулювання мовного потоку, акцентування на повідомленні, економія мовного висловлювання. Будучи не цілком контрольованим свідомістю “звуковим жестом”, інтонація частіше несе достовірнішу інформацію про емоційний стан людини, ніж інші комунікативні засоби. Своєю енергетикою, іншими чинниками вона адресується підсвідомості, підкірковим структурам мозку.

Основними компонентами інтонації є: висота тону (залежить від частоти коливання голосових зв'язок), сила (здатність голосу звучати з різною гучністю) і тривалість звучання (здатність промовляти склади та слова з різною тривалістю), тембр голосу (характерна окраска кожного звуку, яка залежить від приєднання обертонів до основного тону).

За допомогою інтонації виділяють: такти мовлення, тобто групи слів, які пов'язані між собою змістом та вимовляються на одному диханні; паузи (логічні

й психологічні); логічні наголоси. Інтонація додає мовленню педагога особливих, додаткових відтінків змісту [5], разом із психологічними паузами відтворює підтекст, тобто весь внутрішній зміст, прихований за словами, передає емоційно-оцінювальне ставлення людини до думки, яка висловлюється. Завдяки інтонації грубе словосполучення може прозвучати ніжно (наприклад, “a stupid boy”), позитивному слову можна надати негативного значення (наприклад, “a clever man”, “a hardworking student”).

Всі інтонаційні конструкції можна поділити, на наш погляд, на дві групи:

1) НІК – нейтральні інтонаційні конструкції, основні (питальна, оклична, розповідна інтонації);

2) ЕІК – емоційні інтонаційні конструкції, які створюються за допомогою приєднання до НІК додаткових змістових відтінків (наприклад, питальна інтонація з відтінками зацікавленості, посмішки, презирства, страху, звинувачення; оклична інтонація з відтінками погрози, згоди, ласкавості, фамільярності, захоплення, ширості тощо; розповідна інтонація з відтінками заперечення, роздуму, сорому, беззастережної впевненості, інтимності, байдужості).

НІК містить звичайне, нейтральне питання “Do you understand me?”, а ЕІК – питання з відтінком здивування, осуду, повчання, невдоволення, спонукання. Або НІК містить нейтральну відповідь “Yes, I understand you”, а ЕІК – відповідь з відтінком оскарження, офіційності, сумніву. Фраза “It is a car” може прозвучати нейтрально (НІК), а може прозвучати з констатацією того, добра чи погана машина (ЕІК). Таким чином, головна різниця між ЕІК та НІК у тому, що перші додають слову, словосполученню чи реченню додаткового емоційно-змістового відтінку, який залежить від конкретної ситуації професійного спілкування, від того підтексту, який необхідно передати людині в мовленні.

Існує багато засобів, за допомогою яких педагог-майстер може перетворювати НІК в ЕІК: зростання або швидке зниження тону; змінювання темпу мовлення, тривалості гласного центру інтонаційної конструкції; змінювання тембрального малюнку; посилення наголосу на голосному центрі інтонаційної конструкції; вимовляння всіх частин інтонаційної конструкції (центру, передцентру й постцентру) у різних регістрах (середньому, верхньому та нижньому). Наприклад, педагог за допомогою зростання тривалості голосних може передавати здивування, позитивну та негативну оцінку, а також використовувати цей засіб при поясненні, звертанні тощо. Придих у мовленні педагога можна використовувати при вираженні радості, обурення, хвилювання.

Верхній регістр інтонаційних конструкцій використовується, як правило, при вираженні активного емоційного стану (наприклад, захоплення, обурення), позитивної чи негативної оцінки; нижній регістр – при вираженні пасивного емоційного стану (наприклад, безвихідності, смутку). Таким чином, в ЕІК переважають верхній та нижній регістри, а середній регістр зазвичай використовується в НІК. Володіння педагогом трьома названими регістрами залежить від того, який голос у людини, що говорить (наприклад, низький, середній, високий). Легко переміщуватися з одного регістру до іншого зможуть ті педагоги, які мають середній чи високий голос. Викладачі з низькими голосами не зможуть протиставити регістри, отже, вони повинні використовувати інші засоби для перетворення НІК в ЕІК. У свою чергу, використання в мовленні педагогів ЕІК залежить і від того, чи вміють вони говорити емоційно.

Аналізуючи мовлення багатьох педагогів, ми дійшли висновку, що основними недоліками інтонування є:

1. Монотонність. Це мовлення на одній незмінній висоті звуку, що свідчить про невміння педагогом використовувати весь свій діапазон, усі регістри.

2. Дуже високий тон. Його наслідок – слабкість та нестійкість голосу. Це частіше виникає при дуже великому емоційному навантаженні мовлення або при невмілому використанні дихання.

3. Дуже низький тон. Частіше за все його причина – відсутність енергії, велика сором'язливість, скутість педагога в аудиторії.

4. Недостатній логічний наголос у значущих словах. Причина цього – мала насиченість мовлення педагога емоціями, почуттями.

5. Повторні інтонаційні обороти. Виникає схожість, однаковість інтонаційного малюнку фраз, що робить промову невиразною, набридливою.

6. Недоліки тембру голосу: а) задишка (немає правильного дихання); б) хрипота (недоліки вібрації голосових зв'язок); в) різкість, пронизливість (недоліки в роботі голосових зв'язок або недостатній резонанс); г) гортанність ("заковтування" звуку, тобто локалізація його десь у глибині ротової порожнини; виникає тому, що недостатньо рухається щелепа); д) гугнявіння (різко виражений носовий резонанс будь-яких звуків англійської мови, за винятком *m*, *n* та *ng*; виникає тому, що потік повітря до носу більш вільний, ніж вихід повітря через ніздрі; недостатня рухомість щелепи).

Для того, щоб покращити свої інтонаційні можливості, виправити різні недоліки інтонування, ми пропонуємо такі вправи, які є достатньо ефективним засобом удосконалення інтонаційної виразності педагога в процесі професійного спілкування.

1. Промовте з різною інтонацією просту фразу, яка встановлює факт: "*Jim Brown has just arrived in the city*". Акцентуйте (зробіть логічний наголос) спочатку слово *Jim*, потім – *Brown*, після цього – послідовно кожне слово в реченні. Звертайте увагу на те, як різний логічний наголос змінює зміст фрази.

2. Повторюйте речення "*Jim Brown has just arrived in the city*", додаючи йому спочатку значення фактичної довідки, потім промовляйте його зі зміненим інтонаційним малюнком, тобто з відтінком цікавості, відрази, гніву, утихомирення, стомлення, втіхи, тривоги, загрози, радості тощо. Якщо відразу ви не зможете вловити зміну інтонації, візьміть на допомогу когось іншого. Прислухайтесь до інтонації один одного, проаналізуйте її, чітко визначте той відтінок змісту, з яким ваш помічник промовив фразу.

3. Виголошуйте кожне речення з інтонаціями, які створюють такі підтексти мовлення: 1) ви відчуваєте лінощі або бажаєте спати; 2) ви маєте бадьорий, діловий настрій; 3) ви збуджені. Прислухайтесь до різниці висоти тону та тривалості звучання від початку до кінця. Ви маєте такі речення:

We are going to a country house.

The rain leaves Plymouth at 10.30.

This house costs \$100 000.

By following a tight monetary policy the government has reduced the inflation rate to 2 per cent.

4. Підберіть текст, який містить діалог. Читайте цей текст, звертаючи увагу на постійну зміну інтонацій, яка притаманна жвавій бесіді.

5. Підберіть тексти, які містять опис природи, подій. Прислухайтеся до зміни інтонацій. Підкресліть слова, які вимагають особливої зміни тональності.

6. Фразу *“He is going to go tomorrow”* потрібно промовити з інтонацією байдужості, горя, відчаю, засмучення, обурення тощо.

7. Уявіть собі таку ситуацію. Ви щось читаете, відчиняються двері, ви підводите голову та запитуєте в того, хто прийшов: *“Is anything happened?”* (зі здивуванням, досадою, докором, тривогою).

8. До Вас звертаються: *“Hello”*. Ви відповідаєте холодно, ввічливо, байдуже, ласкаво, дружньо, сердито, вичікувально тощо.

9. Студент каже Вам: *“I haven’t done my home work”*. Вы запитуєте *“Why?”* (співчуваючи; засуджуючи; чекаючи поясненя; здивовано, не чекав такого; здивовано, скільки ж можна; мене це не турбує).

10. Підберіть улюблений вірш, прочитайте його, зверніть увагу на зміну інтонаційного малюнку. Слідкуйте за паузами, темпом мовлення, логічними наголосами, силою та тривалістю звучання.

11. Видатний український педагог Антон Семенович Макаренко підкреслював, що він став справжнім педагогом, коли навчився промовляти просту фразу *“Можеш йти”* з 50 різними інтонаціями, а фразу *“Йди сюди”* – з 16–20 відтінками змісту. Чи маєте Ви такі інтонаційні можливості? Перевірте себе.

12. Багато недоліків інтонації виникають через непрофесійне дихання в мовленні, голосоутворення, через недостатню роботу органів артикуляції, погану дикцію. Тому потрібно виконувати вправи для професіоналізації дихання й голосу, артикуляційну гімнастику (вправи для щелепи, губів та язика), промовляти скоромовки.

Висновки. Таким чином, інтонація несе велике змістове навантаження в мовленні. Педагог повинен оволодіти здатністю свідомо регулювати (залежно від різних педагогічних ситуацій) свій інтонаційний малюнок мовлення. Перш за все, це важливо в тих випадках, коли інтонація не тільки яскраво виражає ставлення людини до змісту промови, а й має можливість надати словам зовсім різних відтінків, безмежно розширити їх змістовий обсяг.

Оволодіння педагогом різноманітними інтонаціями в мовленні можливо спочатку на імітаційному рівні. Людина повинна навчитися критично оцінювати свої інтонаційні можливості, а потім – оволодіти інтонаційним багатством мовлення (інтонаційним мінімумом – НІК та інтонаційним максимумом – НІК та ЕІК). Все це, безумовно, допоможе педагогу покращити виразність свого мовлення, що призведе до підвищення ефективності професійного спілкування.

Література

1. Абрамовіч С.Д. Мовленнєва комунікація : підручник / С.Д. Абрамовіч, М.Ю. Чікарькова. – К. : Центр навч. л-ри, 2004.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н.П. Волкова. – К. : Академія, 2006.
3. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення / С.І. Дорошенко. – Х. : ОВС, 2002.
4. Леонтьєв А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М., 1996.
5. Макаренко А.С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта / А.С. Макаренко // Избр. произв. : в 3 т. – К. : Рад. школа, 1984. – Т. 3.
6. Найденев Б.С. Выразительность речи и чтения / Б.С. Найденев. – М. : Просвещение, 1969.
7. Педагогічна майстерність / [під ред. проф. І.А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 2003.
8. Сагач Г.М. Риторика : навч. посіб. для студ. / Г.М. Сагач. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : ІнЮре, 2000.
9. Семиченко В.А. Психология речи : учеб. пособ. / В.А. Семиченко – К. : Магістр-S, 1998.
10. Сопер Поль Л. Основы искусства речи : книга о науке убеждать : пер. с англ. / Поль Л. Сопер. – Ростов-н/Д. : Феникс, 1998.